باسی چوارەم:

هەرەسی کۆماری میللی کوردستانو گەڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهی

لەهاوینی سالّی 1946دا روالّەتی روداوە سیاسیە ناوخۆییەکانی ئێران وایان نیشاندەدا کە قەوام ئەلسەلتەنە سەرۆك وەزیرانی ئێرانی بیٚ پەروا لەهەولّی دیموکراتیزەکردنی ولاّتدایەو بەجۆرێکی وا بەلای هێزە دیموکراتخوازو چەپەکاندا مل دەنێت کەزۆر نابا گۆڕانێکی گەورە لەتەلاری سیاسیو بنچینەکانی رژێمی دەسەلاتداری ئێراندا بەرپا دەکات، بەتایبەتی دوای ئەوەی لە2ی ئابی 1946دا ناوی سیٚ وەزیری تودەیی لەوەزارەتە نوێکەیدا راگیەاندو دانی نا بەرێکخراوە کرێکارییەکانی حزبی تودە وەك سەندیکایەکی رەسمیو نوێنەرێکی راستەقینەی کرێکارانی ئێران. هەروەها لەئەیلولی هەمان سالّدا قەوام ئەلسەلّتەنە خواستی خۆی بۆ پێکهێنانی بەرەیەك لەحیزبە دیموکراتخوازەکانی ئێران بەمەبەستی بەشداریکردن لەهەلّبژاردنەکانی خولی پازدەهەمی مەجلیسدا راگیاند، ئەو بەرەیەی کەچاوەروانەدەکرا جگە لەحیزبی دیموکراتی ئێرانو حیزبی تودە، هەردوو حیزبی دیموکراتی ئازەربایجانو کوردستانیش لەخۆ بگرێت().

لەلایەکی ترەوە قەوام بەتەفرەدانی حیزبی تودەو بەدەستەوەگرتنی جلّەوی شەپۆلی دیموکراتخوازی سەتاسەری ئێرانی زەمینەیەکی لەبارتری بۆ رەخسا تا بەئارەزووی خۆی مەسەلەی چارەسەرکردنی ئاشتیخوازانەی ئازەربایجان بیٚ گەیاندنە ئەنجامێکی دیاریکراو درێژ بکاتەوەو هەر رۆژەی بەبیانویەك خۆی لەجێبەجێکردنی رێکەوتننامەی 13ی حوزەیران ببوێرێت، لەکاتێکیشدا کەویستی پشت لە تودە بکاتو خۆی بۆ وەشاندنی گورزی کوشندە لەئازەربایجانو کوردستان ئامادە بکات. زیرەکانە ئەو هەلەی قۆزتەوەو کەراپەڕینی عەشریەتەکانی باشوری ئێرانو هەرێمی فارس بۆیان رەخساند. ئەو عەشیرەتانەی کەبەپالّپشتی ئینگلیزو بەئاگاداری پێشینەی قەووام، کەوتنە راوەدوونانو پەلاماردانی ئەندامو بارەگاکانی حیزبی تودەو سەندیکا کرێکارییەکانیو ئامادە نەبوون شوێنە داگیرکراوەکان چۆلّکەنو تا قەوام جەنەراڵ (فضل الله زاهدي) ناردە لایانو بیٚ رەزامەندی ئەنجومەنی وەزیران رێکەوتننامەی لەگەلّدا مۆرکردن، ئەوەش بووە هۆی نارەزایی وەیزرە تودەییەکانو بایکۆتکردنیان بۆ دانیشتنەکانی ئەنجومەنی وەزیران کەبیانوویەکی باشی دایە قەوام تاکابینەکەی هەلّوەشێنێتەوەو لە 17ی تشرینی یەکەمی 1946دا دەست لەکار بکێشێتەوە(). هەر بەفەرمانی شاهەنشا، قەوام ئەلسەلتەنە لە 19ی تشرینی یەکەمدا وەزارەتێکی نوێی بیٚ وەزیرە تودەییەکان راگەیاندو موزەفەر فەیروزیشی کردە سەفیری ئێران لەمۆسکۆ، جگە لەوەی فەرمانی

()اوری، س.پ، ل295“ البحراني، س.پ،ل 147ز

()ئەم راپەرینە لە 20ی ئەیلولی 1946دا لەلایەن عەشیرتەکانی (قەشقایی)یەوە بەسەرکردایەتی ناصرخان دەستی پێکردو لەلایەنزۆربەی عەشیرەتەکتانی شیرازو باشوری ئێرانەوە پشتگیری کرا.
البکاء، س.پ، ل247.

www.pertwk.com

دەرکردنی لێپرسراوە تودەییەکانی شارەکانی تاران و ئەسفەهان و کرماشانیشی دەکرد کارێکی وا کە هەرگیز تودەییەکان چاوەڕێیان نەدەکردو بەوەرچەرخانێکی لەناکاویی و نالەباری سیاسەتی قەوام ئەلسەلتەنەیان دایە قەڵەم ().

ئەوەی جێگای سەرنجە، بەهاتنە سەرکاری وەزارەتی نوێ کەزۆربەی ئەندامەکانی لەهەوادارانی ئینگلیزو ئەمەریکا بوون، ڕۆژنامەو دەزگا ڕاگەیاندنەکانی حکومەتی ناوەندی هێرشێکی ڕاگەیاندنی توندوتیژیان کردەسەر ئازەربایجان و کوردستان و داوای ئەوەیان دەکرد کەپێویستە هێزەکانی حکومەت بۆ کۆتایهێنانی مەسەلەکە دەخالەت بکەن. شایەنی باسە وێڕای ئەوەی محەمەد ڕەزاشا لە6ی تشرینی یەکەمی 1946وە فەرمانی هەڵبژاردنەکانی خولی پازدەی مەجلیسی شورای دەرکردبوو، بەڵام قەوام بۆ زیاتر خۆ گورجکردنەوەو دڵنیا بوون لەبەریسۆوەچوونی پلانەکانی مەسەلەکەی دواخست و ڕایگەیاند لە7ی کانونی یەکەم هەڵبژردنەکان دەستپێدەکات، هەروەها ئاماژەی بەوەدا کەلەبەر ئەوەی بارودۆخی وڵات نائارامە پێویست بەوە دەکات هێزەکانی دەوڵەتی بەمەبەستی پاراستنی ئاسایش و دابینکردنی ئازادی هەڵبژاردن بچنە هەرێمەکانی ئێران ().

بەم چەشنە قەوام دەیویست بەناوی بارودۆخی نائارامەوە وڵات و ناردنی هێز بۆ چاودێری هەڵبژاردنەکان دەسەڵاتی ناوەندیی و لەشکری شاهەنشاهی بگێڕێتەوە ئازەربایجان و کوردستان، ئەم هەنگاوەی ڕاستەوخۆ لەلایەن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە پێشوازی لێکرا کاتێك جۆرج ئالنی سەفیری ئەمەریکی لەتاران ڕایگەیاند" بڕیاری ناردنی هێزەکانی دەوڵەتی بۆ هەموو بەشەکانی ئێران کەلەلایەن حکومەتەوە بەمەبەستی دابینکردنی ئازادییەکانی هەڵبژاردن دراوە، بڕیارێکی ڕاست و تەواو گونجاوە" ().

لەڕاستیدا ڕەوتی ڕووداوەکان ئەوەیان دەردەخست کەحکومەتی ئێرانی بڕیاری خۆی لەمەڕ پەلامارێکی سەربازی بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان گەڵاڵە کردووەو لەپەیجوری جێبەجێکردنیایەتی، هەر بۆیە ڕێبەرانی میللی کوردو ئازەر بەمەبەستی دانانی ڕێ و شوێنێکی هاوبەش بۆ ڕێکخستنی هێزەکانی خۆیان و پارێزگاری کردنی سنورەکانیان لەهەر هەڕەشەو پەلامارێکی لەو جۆرەی دەسەڵاتی ناوەندی کۆبوونەوەو لەڕۆژی 16ی تشرینی یەکەمی 1946دا کۆمسیۆنێکیان بەناوی (کۆمسیۆنی دیفاعی موشتەرەك) پێکهێناو لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕێکەوتن:

1ـ پێکهێنانی لەشکرێکی کوردی ـ ئازەری هاوبەش ناوەندەکەیان لەتەورێزبێت.

2ـ ناردنی هێزی سەربازی ئازەربایجان بۆ بەهێزکردنی جەبهەی سەقز لەکوردستان و ناردنی هێزی سەربازی کوردستان بۆ ئازەربایجان گەر پێویستی کرد.

3ـ دانانی جەنەراڵ عەزیمی ئازەربایجانی بەسەرۆکی گشتی هێزەکانی سەقزو سەردەشت و هەوشار.

4ـ دانانی مەلا مستەفای بارزانی بەسەرۆکی گشتی هێزەکانی کوردو ئازەر لەناوچەی سەقز.

() اوری، س.پ،ل298

() ه . س.

() البحرانی، س.پ، ل151

5- ناوچەی هەوشار لەژێر چاودێری محەمەد حوسێن سەیفی قازیدا بێت.

6- قازی محەمەد فەرماندەی گشتی هەرە بەرزی هێزەکانی کوردو ئازەر بێت لەکوردستان.

7- پیشەوەری فەرماندەی گشتی هەرە بەرزی هێزەکانی ئازەرو کورد لەئازەربایجان.

8ــ ئازەربایجـان دەسـتی یارمـەتی بـۆ هێزەکـانی کـورد درێـژ بکـاتو هەریارمەتیـەکی ویسـت بیداتیّ().

هـەروەها لێپرسـراوانی سـەربازی کۆمـار کەوتنـە قـایمکردنی جەبهـە بەپشتبەسـتن بەپێشـمەرگە بارزانییـەکانو عەشـیرەتەکانی گـەورکو زەرزاو فـیض الله بەگی،ئەوانـەی بـەدەنگ بانگـەوازی پێـەواوە هـاتنو شـوێنی خۆیـان لەجەبهـەدا گرتـەوەو بەرامبـەر هێزەکـانی ئێـران لەسـەقز، بانـەو سەردەشـت دامەزرانەوە().

لـەرۆژی 23ی تشرینی دووەمـی 1946 حکومـەتی ئێرانـی هێزێکـی لەشـکری 1ی ناوەنـدی لـەژێر سەرکردایەتی (سەرهەنگ مرتضوی) نـاردە شـاری زنجـانو بەبیانووی ئـەوەی بەشـێك نییە لەهـەرێمی ئازەربایجان. ئەم هێزە بەهاتنە ناو شارەوە دەستی بەسەر دەزگاو شـوێنە گرنگەکانـدا گـرتو کارمەنـدە دیموکراتـە ئازەرییـەکانی پێچـایەوەو دایـانن بـەدادگا. کـارێکی وا کەرابـەرانی ئازەربایجـانی وروژانـدو کەوتنـە هێرشـی راگەیانـدن بۆسـەر قـەوامو گـرتنی زنجانیـان بـەو جـۆرە بەپێچـەوانەی رێکەوتنـە کـانو بەخیانـەت لەقەڵەمـدا. لەراسـتیدا گـرتنی ئـەم شـارە ناوەنـدە رێگـای نێـوان تـارانو تـەورێزە بنکەیـەکی گونجاو نزیکی بۆ پڕبوونەوەی لەشکری شاهەنشاهی پێکهێناو لەرووی مەعنەویشەوە چونکە بێ شـەڕ گیرابـوو لەشـکری هـار کـرد تـا هەرچـی زووتـرە تـەواوی ائزەربایجـان داگیر بکاتـەوە. بەرامبـەر بـەوەش ورەی فیداییە ئازەرییـەکان بەتـەواوی هاتـە خـوارەوەو گیـانی بـەر بـەرەکانیان تـا رادەیـەکی زۆر لەدەستدا ().

هـەروەها لەهــەمان رۆژدا کەشـاری زنجـان گـیرا، قـەوامو محەمـەد رەزاشـاو ژمارەیـەك لەفەرمانـدە بەرزەکانی ئەرتەشی شاهەنشاهی کۆبوونەوەیەکیان کردو تیایدا دوا بڕیاریان سـەبارەت بەهێرشـکردنە سەر ئازەربایجانو کوردستان گەڵاڵە کردو بەم شێوەیەی خوارەوە پلانەکەیان دارشت:

1ــ لەرۆژهەڵاتـەوە سـتونێك لـەقوڵی زنجـان ــ تـەورێزەوە پێشـڕەوی بکـاتو هـەوڵی گرتنـەوەی شارەکانی تەورێز، مەراغە، رەزائییە، مەیانە بداتو پادگای سەربازی لەو شارانە دابمەزرێنێت.

2ــ لـەباکورەوە سـتونێك لەشـاری رەسـتەوە پێشـڕەوی بکـاتو بـەرەو بـاکوری رۆژئـاوا بکشـێت تـاکۆنترۆڵی بەنـدەری ئەسـتاراو شـاری ئـەردەبێل بکـاتو رێگـە لەهـەر هاوکارییـەکی ئـەو دیومـەرزو کشانەوەی هێزەکانی دیموکرات بۆ شورەوی بگرن لەکاتی بەزینیاندا.

() سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، ل308–309" ئەیمن، حکومەتی کوردستان، ل199–2000.

() لەراستیدا زۆربەی ئەو عەشیرتانەی پێشتر لەجەبهە بوون نەگەرانەوە شوێنی خۆیان، وەك مەنگوڕی دەڵێت ئەمانە لەقازی زویر ببوون چونکە دەرەجە سەربازییەکانی لەلایەن قازییەوە بەفەخری دانرابوون نەك بەرەسمی.

مەنگوڕی، س.پ، ل ل 97–149.

() البحرانی، س.پ، ل151" قاسملو چل ساڵ خەبات، ل 107–108.

3ـ هێزەکانی سەردەشتو بۆکان لەرۆژئاواوە دەست بەپەلامار بیکەنو هێزی پیچشمەرگە سەرقاڵ کەن تا نەتوانن هیچ هاوکارییەکی ئازەرییەکان بکەن.

4ـ ستونێکی لەشکری 4 لەقۆڵی نیکابو شاهیندزەوە پەلامار بدەن بەمەبەستی گرتنی رێگای نێوان کوردستانو ئازەربایجانو بۆ ئەوەی بارزانییەکان نەتوانن بەتەنگ هێزە ئازەرییەکانەوە بچن لەکاتی پێویستدا ().

ئەو هێزانە کەبۆ ئەنجامدانی هەڵمەتە کەدانرابوون بریتی بوون لە22 گوردانی تەواو پیادە، چوار هەنگی شوارە، دوویەکە تۆپخانەی 75 ملم چیایی، دوویەکە تۆپخانەی 105 ملم بڵند، یەکەیەك دژە هەوایی، گروهانێك دۆشکە، چوار گروهان خومپارە، سێ گروهان زریپۆش، دوو گروهان ئەندازیاری بەهەموو پێویستیەکانیەوە، چوار گروهان تۆپی 37 ملم. و گشت پێویستیەکانی بارکێشانو تەندرسوتیو فریاگوزاریو پێویستیەکانی تۆپخانەو پیادەو بەرێوەبردنی یەکەکان. لەگەل چەکداری عەشیرەتە شاپەرستەکانی زولفەقاری، یەمینی، ئەفشار، ئەسلەحەدارباشو .. هتد، کە بۆیارمەتیدانی لەشکر بانگرابوون، هەروەها هێزەکانی لشکری 4ی کوردستانو چەند ستونێکی ئێرانی کەلەهەمەدانو کرماشانو ئیلامەوە بەهاوکاری چەکدارە نۆکەرەکانی دیبوکری، مەنگوڕیو مامش لەقۆڵی کوردستان کۆبببوونەوە، جگە لە هێزی هەوایی ئێرانی کەئەوانیش لەحاڵەتی ئامادەگیدا چاوەڕوانی فەرمان بوون ().

پێویستە بوترێت کەحکومەتی ئێرانی لەوکاتەشدا کەلەسەروبەندی هێرشە سەر تاسەرییەکەیدا بوو بۆ سەر کوردستانو ئازەربایجان هەر خەریکی چاوو راوو تاکتیکی دیماگۆجیانە بوونە، بۆنمونە وەزارەتی کارو راگەیاندن بلاویکردەوە کەلەرۆژی دووشەممەی 25ی تشرینی دووەمی 1946دا بەرنامەی رادیۆیی بەزمانی کوردی لەتارانەوە بلاودەکرێتەوەو هەفتانە دووجار لەرۆژی دووشەممەو پێنج شەممەدا لەسەعات 7:15 دەقیقەی سەر لەئێوارەدا بەرنامەکانی خۆی پێشکەش دەکات ().

لەلایەکی دییەوە قەوام ئەڵسەلتەنە یەك لەدوای یەك تەلەگراف بۆ دکتۆر جاویدی پارێزگاری ئازەربایجان دەکردو داوای لێدەکرد رێگا بۆ (قوام تأمینیە/ هێزی دابینکەر) چۆڵ بکات تا چاودێری هەڵبژاردنەکان بکەن، قەوام لەم رووەوە پێشەوا قازیشی لەبیر نەکردبوو، تەلەگرافێکی بۆ ناردبوو کەئەمە ناوەرۆکەکەیەتی:

ئاغای قازی محەمەد

بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەی کەپێویستە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان هێزی دابینکەری نێردراو لەناوەندەوە ئامادەبیچت، هەروەها پێویستە هەڵبژاردنی ناوچە کوردنشینەکانی ئازەربایجان بەهاوکاری راستەوخۆو پاڵپشتی جەنابتان ئەنجامبدرێت، هەر بۆیە پێویستە بۆمان دیاری بفەرۆموون کەلەخودی ـ شاپور ـ رەزائییە ـ مهاباد کەناوچەی کوردنشینن بەچ شێوەیەك هاوکاری هێزی دابینکەرتان پێ دەکرێت تا فەرمانی گونجاوتان لەم بارەیەوە بۆ دەربکەین.

() کوهستان، 25 ازرماه 1325

() دهقان، س.پ، ل785.

() کوهستان، 4 ازر 1325.

چاوەڕێی هاوکاری بێدریغو پاڵپشتی تایبەتی جەنابتانم کەلەم ماوەیەدا تێبینیم کردووەو لەم ناوچەیەدا کەمەسەلەی کورد لەئارادایە بەتەواوی پشتگیرییتان بۆ پێشڕەوی کارەکان بەپراکتیك بسەلمێنن

سەرەك وەزیر ـ قەوام ئەلسەڵتەنە "(□).

هەروەك دیارە لەم تەلەگرافەدا سەرەك وەزیرانی ئێرانی جگە لەوەی ئامانجی ناردنی هێزی بەچاودێریکردنی هەڵبژاردن دیاریکردووە، دانی بەدوو راستیدا ناوە،یەکەمیان ئەوەیە کەناوچەکانی خوی، ماکو، شاپورو رەزائییە لەرووی نەتەوایەتییەوە ناوچەی کوردەوارین، دووەمیشیان مەسەلەی کورد لەو ناوچەیەدا هەیە، دانپیانانێکی وا کەدیاردەیەکی کەم وێنەیە لەلایەن دەسەڵاتدارێکی ئێرانی بەو پلەو پایەیەی قەوام ئەلسەلتەنەدا، بەڵام نەك لەبیروباوەڕەوە هەڵقوڵاوەو خواستێکی دڵسۆزانەی لەپشتەوەیە، بەڵکو هەنگاوێکی چەواشەکەرانەیەو بۆ شاردنەوەی نیازە راستەقینەکانی حکومەتی ئێرانی لەمەڕ ناردنی هێز بۆ ناوچەکە باسی لێکراوە.

هەرچۆنێك بێت، سەرانی ئازەر سەرەتا مەسەلەی چۆڵکردنی رێگایان بۆ لەشکری شاهەنشاهی رەتکردەوەوەو قەوامیان ئاگادارکردەوە کەلەجیاتی هێز باچاودێرو لێپرسراوان بنێرێت بۆ دڵنیا بوون لەئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان، لەشاری مەهابادیش رێبەرانی کۆماری میللی کوردستان شورایەکی جەنگیان لەبەرواری 5ی کانونی یەکەمی 1946دا دامەزراند کەلە10 کەس پێکاتبوو، بڕیاریشیاندا بەرگری لەناوچە ئازادکراوەکان دژی هەر پەلامارێکی لەناکاوی سوپای ئێرانی بکەن، بڕیاریشیاندا کە بۆ سبەینێ واتە 6ی کانونی یەکەم کۆبوونەوەیەکی گشتی لەمزگەوتی (هەباس ئاغا)ی شاری مەهاباددا ئەنجام بدەنو بیروڕای کۆمەڵانی خەڵکیش سەبارەت بەمەسەلەکە وەربگیرێ(□).

شایەنی باسە لەرۆژی دوایدا پیاو ماقوڵانی شارو زۆرینەی ئەندامانی ح.د.ك لەمزگەوتی هەباس ئاغا کۆبوونەوە، زۆرینەی سەرکردایەتی حیزب بەپێشەواو صەدری قازی براشییەوە لەگەڵ ئەوە بوون کەرێگا نەدرێت لەشکر بێتە مەهابادەوە، صەدری قازی رووی کردە ئامادەبووانو ووتی:" دەوڵەتی مەرکەزی توانای ئەوەی نییە لەدوو جەبهەی ئازەربایجانو کوردستاندا شەڕ بکات، من نیزیکەی 3 سێ ساڵ لەتاران بووم، لە ورەی سەربازانو دەرەجەدارانو ئەفسەران ئاگادارم، دەوڵەت لەسەقزو سەردەشتو تکاو هێزێکی نییەو ئێمە بەیارمەتی فیداییە دیموکراتەکان بەچاکی دەتوانین هێزی دەوڵەتی مەرکەزی تەفرو تونا بکەین، لەرابیردوودا دەستەیەك لەعەشیرەت دەیانتوانی ماوەیەکی زۆر بەرامبەر هێزی دەوڵەتی رابوەستنو خۆراگرن، ئێستا ئێوە لەوان کەمتر نین، نابی بترسین" (□).

(□) اوری، س. پ، ل299" کوهستان، 11 آذر 1325.

(□) البحرانی، س.پ، ل152" ایغلتن، س.پ، ل194

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل112. شایەنی باسە سلوپی بەپێچەوانەوە باسی صدر دەکاتو دەڵێت" بەرای من قازی محەمەد قوربانی هەرزەیی براکەی بوو، لەکاتێکدا لەمەهاباد بووم بەگوێی خۆم لەقازیم بیستووە کەدەیگوت: براکەم صەدر کەنوێنەر بووە لەتاران قەت بڕواناکا، وادەزانێ قەوام ئەلسەلتەنە پیاوێکی دیموکراتیخوازەو پاڵپشتی مافەکانی گەل یکوردە، لەکاتێکدا قەوام ئینگلیزحوایەو یەکەیمن دوژمنی کوردە".

بەرامبەر بەم بۆچوونە، هێندێکی دی وەك(سەید محەمەدی ئیسحاقی)و (مەولا عەبدوڵڵای مودەریسی)و (مەلا حوسێنی مەجدی) پێیان وابوو کەبڕیاری بەربەرەکانی بێ سودەو کوردستان بەرامبەر پەلاماتری لەشکر خۆی پێ ناگیرێ، هەر بۆیە بۆ ڕێگەگرتن لەخوێن ڕشتن‌و وێرانکاری پێویستە ڕێگا بۆهاتنی لەشکر چۆڵبکرێت () .

لەراستیدا کۆبوونەوەکە بێ گەیشتنە ئەنجام‌و بڕیارێکی لێبڕاو بلاوەی لێکراو ڕێبەرانی کۆمار چاوەڕێی دوای بڕیاری سەرانی ئازەربایجان‌و هەڵوێستی نێودەوڵەتی بوون لەمەسەلەی پەلاماردانی ئازەربایجان لەلایەن لەشکری شاهەنشاهییەوە بێ ئەوەی ئەم چاوەڕوانییە لەورەی پێشمەرگەکانی جەبهە بهێنێتە خوار، ئەوانەی تا دواساتی بڕیاردان لەسەنگەرەکانی خۆیاندا بەرسنگی دوژمنیان گرتبوو.

لەلایەکی دییەوە ستادی ئەرتەشی شاهەنشاهی کەستونێکی پێنجەمیان لەئازەربایجان کاری دەکرد بەوردی ئاگاداری خاڵە لاوازەکانی سوپای ئازەربایجان بوون، دەوڵەتیش کەپاڵپشتی ئەمەریکای بۆ مەسەلەی پەلاماردان مسۆگەر کرد ئیدی پیچویستی بەچاوەڕێکردن نەبوو، ئەوە بوو لەرۆژی 6ی کانونی یەکەمی 1946دا محەمەد ڕەزا بەفرۆکە گەیشتە زنجان‌و دوای چاوپێکەوتنی فەرماندەکانی لەشکرو وتوێژ لەسەر چۆنیەتی بەرێوەبردنی هێرشەکە، وەك فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی ئێران لەرۆژی 8ی کانونی یەکەمدا فەرمانی پەلاماردانی ئازەربایجان‌و کوردستانی دەرکرد بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئەفسەران ـ دەرەجەدارانی سوپا

ئێوە ئەمرۆ کەلەکوردستان‌و زنجان‌و دەوروبەری گەیلاندا لەپێناوی ئازادی وڵاتە بەرێزو خۆشەویستەکەتاندا کۆبوونەتەوو گوێ بەفەمان چاوەڕێی کارکردنن.. وامەبینن کە ئەم وڵاتە دووچاری هێرش‌و پەلاماردان نەبۆتەوە. سەرانسەری مێژووی پڕ ئیفتیخاری ئێمە باس دەکات لەچاوتێبرین‌و هێرشی بێگانە یاخود ئەوانەی بەفیتی بێگانە دژی سەربەخۆیی وڵات هەڵدەسورێن دەکات، بەلام بڕوا ناکەم لەتەواوی مێژوودا هیچ کاتێك ڕووداوێکی سومی واقەومابێت کەلە21ی سەرماوەرزی 1324دا (13ی کانونی یەکەمی 1945 ڕۆژی ڕاپەرینی ئازەربایجان ـــ ل) ڕویدا، کەلەئاکامدا کۆمەڵێك ئاژاوەگێڕی بێ وڵات ناوچەی گرنگ‌و سەوزەواری ئازەربایجانیان واتە گیانی ئێرانیان لەوڵاتمان جیا کردەوە.. هەر بۆیە پێویستە لەسەرمان بێ کات بەفیرۆردان‌و پێش ئەوەی ئەوانە پیلانە شومەکانیان لەو ناوچەیەدا بەتەواوی ئەنجام بدەن، دەست بەکاربین‌و ئەم ناوچە زێڕینە لەچنگی ئەهریمەنانی ئاژاوەگێڕ ڕزگار کەین.. من هەمیشە چاودێری کارەکانتانم‌و لەنزیکەوە چاودێری ئازایی‌و نەبەردیتانم، دڵنیابن پیاوانی چەلەنگ وفیداکارتان جێگای لاوانەوەو نرخاندمان دەبێت" ().

دوا بەدوای ئەو فەرمانە لەشکری شاهەنشاهی دەستی بەپەلاماری خۆی کرد، ستونێك بە سەرکردایەتی سەرتیپ هاشمی لە 10ی کانونی یەکەمدا پەلاماری (مەیانە)ی داو پاش ماوەیەکی کەم بەرگری فیداییە دیموکراتەکانی شکاندو شارەکەی گرت، هێزێکی ئێرانی دی بەسەرکردایەتی سەرتیپ خرابی پەلاماری مەراغەی داو داگیری کرد. لەشکری شاهەنشاهی بێ ئەوەی ماوە بدەنە

() بلوریان، س.پ، ل75

() پیسان، س.پ، ل237

www.pertwk.com

سەرانی ئازەر هێزەكانیان ڕێكبخەنەوەو بەرەو توریز پێشرەوییان كرد. ئەوانەی كەلەنێوخۆیاندا ببوونە دووبەش" بەشێكیان بەسەرۆكایەتی جەعفەر پیشەوەری خۆیان پێچایەوەو بەرەو یەكێتی شورەوی هەلاتن، بەشێكی تریشیان وەك دكتۆر جاویدو ئاغای عەلی شبستەدی كەسەرۆكی ئەنجومەنی ئیلایەتی بوو پێشتر پەیوەندیان بەقەوامەوە هەبوو(□) ،ئەمانە لەرۆژی 12ی كانونی یەكەمدا تەلەگراڤ خۆبەدەستەوەدانیان ئاراستەی سەرەك وەزیرانی ئێرانی كردو ڕێگایان بۆ هاتنە ناوەوەی لەشكر خۆشكرد. ئەو لەشكرەی كەلەرۆژی 13ی كانونی یەكەمدا (□) ، بێ ئەوەی سەنگەیران لەدژی بگیرێت هاتنە ناو شاری تەورێزەوە، بەم شێوەیە دوای ساڵێك حكومەتی میللی ئازەربایجان رووخا (□).

لەراستیدا روخاندنی حكومەتی ئازەربایجان و گەڕانەوەی لەشكری شاهەنشاهی بۆ هەرێمەكە بەو ئاسانییە مەسەلەیەك بوو كەس چاوەڕێی نەدەكرد، (احسانی) كە ئەفسەرێكی راكردووی تودەیی بووە ئەو كاتە لەجەبهەی كوردستان بوو، دەڵێت سەرانی ئازەر دروشمی (مەرگ هەیەو گەڕانەوە نییە) یان گۆڕیبوو بۆ (راكردن هەیەو وەستانن نییە) (□).

سەبارەت بەهەڵوێستی شورەویش لەمەڕ پەلامارەكەی سوپای ئێران، محەمەد رەزاشا دەڵێت: " رۆژێك سەفیری مەزنی شورەوی لەتاران داوای چاوپێكەوتنی لەگەڵ كردم، منیش ڕێم پێدا، دوای دانیشتن كەوتە گازندەیەكی زۆر سەبارەت بەناردنی هێز بۆ ئازەربایجان و بەدەنگێكی هەرەشەكەرانەوە رەخنەی لەو كارە دەگرت و بەوەی ئاشتی جیهانی پێ دەكەوێتە مەترسییەوە، دوایی داوای لێكردم بەسیفەتی شاهەنشای ئێران و سەرۆكی گشتی هێزە چەكدارەكان كە ئەو هێزانەی نێردراون بیانگێڕمە دواوە، منیش وەڵامم دایەوە بەوەی كەمەسەلەكە تەواو پێچەوانەیە، ئەو بارەی كەتائێستا لەناوچەكەدا حوكمفرمابووە، ئاسایشی جیهانی خستۆتەت مەترسییەوە، هەر بۆیە داواكارییەكەیم رەتكردەوەو ئەودەمەش تەلەگرافێك لەلایەن پارێزگاری حكومەتی بێ دەوامی ئازەربایجانەوە گەیشتبوو كەئامادەیی خۆ بەدەستەوەدانی بێ قەیدو شەرتی یاخیبووەكانی تێدا نیشاندابوو، ئەویشم خستە بەردەستی، ئینجا كونسوڵی مەزن كەچیدی نەیتوانی لەم بارەیە قسە بكات، بێدەنگەی لێكردو داوای مەرەخەسی لێكردم" (□).

ڕێبەرانی كۆماری میللی كوردستان كەهێزێكی سەربازییان بۆ پاراستنی سنورەكانی رۆژهەڵات و باكور دانەنابوو لەم رووەوە پشتیان بەحكومەتی ئازەربایجان بەستبوو، سەبارەت بەم ئاشبەتاڵە كتوپڕەی سەرانی ئازەر واقیان ورما. بەتایبەتی دوای ئەوەی كەستادی ئەرتەش بێوەستان لەشكری 3ی اەتەورێزەوە بەرەو كوردستان نارد تا هاوكاری لەگەڵ لەشكری 4ی كوردستاندا بكات لەگرتنی شاری مەهاباددا (□). لەم كاتەدا ڕێبەرانی كۆمارو لەسەروشیانەوە پێشەوا قازی لەبەردەم سێریانێكی سەخت و دژواردا بوون. یا بەرگری و بەگژدا چونەوەی پەلاماری لەشكری شاهەنشاهی و

(□)عاقلی دەلێت كەقەوام دكتور جاویدو شەبستری بەپارە كریووە: عاقلی، س.پ، ل486–487

(□) البكاء والجبرانی بەهەڵە بەرواری 25ی كانونی یەكەمیان داناوە بۆ هاتنە ناوەی لەشكر بۆ شاری تەورێز. البكاء، س.پ، ل245“ البحرانی ، س.پ، ل153.

(□) دهقان، س.پ، ل 786–791“ سیستانی، س.پ، جلدا، ل 46

(□) احسانی، علی اصغر، خاطرات ما ازقیام افسران خراسان و حماسه خارك، چاپ اول، تهران، 138، ل190.

(□) اریامهر، شاهنشا محمد رضا، مأموریت برای وطنم، چاپ سوم، تهران، 1350ش، ل 155–156.

(□) د.ك.و الوحدة الوثائقية، ملفات البلاط الملكي، الملف 732، الوثيقة 138و الوثيقة 181،ص 380و 490 بتأريخ 5 كانون الثاني 1947.

هەڵگیرساندنی جەنگێکی سەرتاسەری پشت بەخۆو بیٚ هاوکارییەکی هەریمی و لایەنگرییەکی نێودەوڵەتی، یاخود خۆبەدەستەوەدان بەلەشکرو رازایبوون بەو چارەنووسەی بەسەریان دێت کەلەزۆربەی کاتدا روناك نەدەبینرا، وەیان راکردن و گیانی خۆ دەربازکردن و گرتنی هەمان رێبازی پیشەوەری و هاورێیانی و جێهێشتنی کۆمەڵانی خەڵك لەبەردەم دڕی لەشکرو گیانی تالانخوازی عەشریەتە دژەکانداو دووبارەبوونەوەی هەمان قەسابخانە تراژیدییەکانی تەوریزو شارەکانی دی ئازەربایجان لەمەهاباد.

لەواقیعدا خودی پێشەوا لەبەردەم ئەو سێریانەدا رێگای دووەمی لەگشت رێگاکانی دی عەمەلی ترو چاکتر هاتە بەرچاو، هەر بۆیە داوای لەخەڵکی کرد بۆ خۆپاراستن خۆیان لەگشت بەڵگەنامەو ئەو کەل و پەلانە رزگار کەن کەدەکرێت دواتر ببێتە بیانوی تاوانبارکردنیان و لەلایەن دەوڵەتەوەو پێشمەرگەکانی جەبهەشی لەهەواڵی بڕیاری خۆبەدەستەوەدان و بەرگرینەکردن ئاگادار کردەوە()

احسانی لەبیرەوەرییەکانیدا باس لەوە دەکات کەبەبیستنی ئەم هەواڵە بەپەلە خۆیانگەیاندۆتەوە مەهابادو سەردانی پێشەوایان کردووە تا بۆ بەرگریکردنی لەشکر هانی بدەن و، نوسیویە:" کەقازی محەمەدمان بینی زۆر مات و کزو غەمبار هاتە پێش چاومان، لەکاتێکدا بەخێرهاتنێکی گەرمی کردین و لەسالۆنەکە دانیشاندین پێی وتین: دۆستانی زۆر بەرێزم، پیشەوەری هەڵهاتووەو میللەتی بیٚ سەرپەرشت جێهێلاوە، تەواوی رابەرانی فیرقە ئێستاکە کەچونەتە شورەوی، ئەمرۆیا سبەی سوپای ناوەندی دێتە مەهابادو ناوچەکە، مەعلوم نییە چ بەلایەك بەسەری خەڵکی بیٚ پەنا دێنن، من لەپاڵ میللەتی خۆمدا دەمێنمەوە تا لەکوشت و بری کوێرانە بیانپارێزم، براکەشم سەیفی قازی وەزیری جەنگی کوردستان لەگەڵ مندا دەمێنێتەوە، ئێمە ئەوەمان پیٚ باشترە لەپاڵ میللەتی خۆماندا بمرین نەك بەتەنیاو بیٚ یارو یاوەر بەجێیان بهێڵین، من پیشەوەری و غولام یەحیانیم، پیشەوەری داوای لێکردم لەولاتەکەم هەڵبێم، نەخێر مومکین نییە، مەردایەتی و غیرەتمان رێگای ئەوەمان لێدەگرێت میللەتەمەمان بەرەڵاکەین و بۆ رزگارکردنی گیانی خۆمان هەڵبێین.. دۆستانم خۆزیا رابەرانی ئازەربایجانیش وەك ئێوە بیراین کردبایەوە، بەڵام ئەمێستاکەو لەو هەل و مەرجەیدا بەرگری بەکارێکی عەمەلی نازانم"().

(کیانوری) سکرتێری پێشووی حیزبی تودەی ئێران لەوەلامی بۆچوونێکی وادا گوایە کوردو ئازەر دەیانتوانی بیٚ پشتگیری و تەنیا بەپشتبەستن بەتوانا خۆییەکان و لەبەرامبەر لەشکری شاهەنشاهیدا لەچیا سەختەکان شەڕی پارتیزانی دەستپێبکەن دەڵێت:"ئەگەر فیرقە بەرگری کردبا ئاکامەکەی فرە خەتەرناکتر دەبوو، ئەمەریکا بەجۆرێك سنگی لیٚ دەرپەراندبوو بەرەیەکی لەدژی شورەوی دامەزراندبوو، گەمارۆی ئابوری بەسەر شورەویدا سەپێنرابوو، یەکێتی شورەوی لەروی ئابورییەوە لەنالەبارترین هەل و مەرجی مێژوویی خۆیدا بوو کەکۆمەکێکی پیٚ هەڵنەسوورا، لەبارودۆخێکی بەم چەشنەو بیٚ پشتیوانی شورەوی لەبەرامبەر فشاری ئەمەریکا ئیمکانی بەرگریکردن نەدەبوو، گەر کراباش دروست هەل‌ومەرجێکی وەك یۆنان دەهاتە پێش.. دیارە لەئێرانیشدا هەر هەمان مەسەلە

() پشدەری، س.پ،ت94.

() احسانی، 2 ل185–186

دووبــاره دەبــۆوەو ئەمــەریكاو بــەریتانیا ئەوەنــدەیان هێــز بــەرژێمی شــادەدا تالەئاكامــدا هــەموو بەرهەڵستییەك نابودكات" (□).

احسانی ئەم هەڵوێسته)ی پێشەوای لـەزۆر جێگـەی بیرەوەرییەكانیدا بەرزنرخاندووە، كـەدەڵێت:" ئەو مرۆڤە مەزنو ئازایە (واتەپێشـەوا ـ ل) كـەدەبوایاه ئەمسالی پێشـەوەرییەكانو غـولام یەحیاییـەكان لەقوتابخانــەی ئــەودا وانــەی قارەمــانێتیو بزورگــەواریو مەدایــەتیان خوێندبایــە"(□). یــاخود كەنوسیویە:"گەر پیشـەوەریو تـەواوی رابـەرانی فیرقـەی دیموكراتی ئازەربایجان تۆزقاڵێك پیاوەتیو مەردایەتی قازی موحەمەدیان هەبوایـە، بەتـەنیا ئیشارەتێك دەستیان لەبـەرگری بەرنـەدەداو وەك قازی سەنگەری مەردانەی خۆیان چۆڵنەدەكرد" (□).

سـەبارەت بەهەڵوێسـتی مـەلا مسـتەفا كەلـەو كاتـەدا بۆ سـەرۆكاری پێشمەرگە لـەدەرەوەی مـەهاباد بوو، رۆژی 16ی كانونی یەكەم بەپەلە خۆ یگەیاندەوە مەهابادو سەردانی پێشـەوای كـرد، عەقید بـەكر ئاغای حەوێزی ئـەم دوادیمانەیـەی قازیو مـەلا مسـتەفا بـەمجۆرە دەگێڕێتـەوە:" هـەر لەبـەر دەرگاكـەی سەرجادەكە، مەلا مستەفا چووە پێش بـەرێز پێشـەواو فـەرمووی: حـەزرەتی پێشـەوای فەرمانـدە، تكام ئەوەیە لەگەڵماندا لەمەهاباد دەربچین، ئەگەر بەتەنیٚ بمێنم حەوت ساڵ ئالاكەت لەسەر سەر هەڵدەگرم، مانەوەت لێرە مەترسی لەدوایە. حكومەتی ئێران لەسێدارەت دەدات، پێشـەوا فـەرمووی: مـەلا مسـتەفا لەهەموو سەردەمێكدا سەلماندووتە كەتۆ دڵسۆزو كۆڵنـەدەری نیشـتمان پـەروەرو خـەباتگێڕی، مـەردو وەفاداری، چاك دەزانم حكومەتی لەسێدارەم دەدات، بەلام من لەخۆشیدا لەگەڵ خەڵكی مەهابادا بووم، ئـەوا لەناخۆشـیدا بـەجێیان نـاهێڵم. مـردنو ژیـانم لەگـەڵ ئەواندایـە، ئەگـەر ئێسـتا بـەجێیان بـێڵم، عەشـیرەتەكانی مـەهاباد بـەردبارانمان دەكـەن، بەكوشـتنی خـۆم رازیـم نـەوەك مـەهاباد بـەوێرانی ببینم"(□).

هـەر پـێش ئـەوەی سـوپای ئێرانـی لەمیانـدو ئـاوەوە بـەرەو مـەهاباد بكشـێت، پێشـەوا دەرگـای جبەخانەكانی كۆماری بۆ بارزانییەكان كردەوەو چ چەكێكی تێدابوو خستیە بەردەستیان كـەایغلتن بە 3000 تفــەنگی زۆر بــاش و 120 رەشــاشو ژمارەیــەكی زۆری نــارنجۆك لەقەڵــەمی دەدات ئــەم هەڵوێسـتەی پێشـەوا كەلەلایـەن وابەسـتەیی سـەربازی بـەریتانی لـەتاران بەخیانـەت درایـە قەڵـەمو لەدوایشدا دژی پێشەوا لەدادگایی كردنەكەیدا بەكار هێنرا(□).

شایەنی باسە ئەوانەی ئامادەی خۆ بەدەستەوەدان نەبوون جگە لەبارزانییەكانو كوردەكانی دی كوردسـتانی عێـراق بـریتی بـوون لەرەشـید بـەگی هـەركی، طـە هـەركی، زیـرۆ بـەگی هـەركی، ئـەو

(□) كیانوری، نورالدین، خاطرات نور الدین كیانوري، مؤسسة تحقیقاتء وانتشارات دیدگاه، تهران انتشارات اطلاعات، 1372،ل130.

(□) احسانی، س.پ، ل186

(□) ه.س، ل189.

(□) حەوێزی، س.پ، ل91-92.

(□) ایغلتن، س. پ، ل200.

ئەفسەرانەی کەلەئازەربایجانەوە پێشتر بۆ بەهێزکردنی جەبهەی کوردستان نێردرابوون، هەروەها ژمارەیەك لەکادرەکانی حیزبی وەك قازی کاکە حەمەی بۆکان، رەحمانی زەبیحی، هێمن، هەژار،محەمەد شاپەسەندی، حەمەدی مەولودی، جگە لەژمارەیەك لەئاسورییەکانی شاری رەزائییەو چەند کەسێکی دی سەر بەفرقەی دیموکراتی ازەربایجان، ئەمانە هەندێکیان تاك و تەراو بەرەو سنوری عێراق تێیان تەقاندو هەندێکی دیکەشیان دەگەڵ بارزانییەکان کەوتن و بەرەو شنۆو نەغەدە پاشەکشەیان کرد(□).

دوای ئەوەی پێشەوا سەرپەرشتی دەرچوونی بارزانییەکانی لەشاری مەهاباد کرد، پەیوەندی بەسەرتیپ همایۆنی فەرماندەی لەشکری 4ی کوردتانەوەکردو ئاگاداری کردەووە کەلەشکر دەتوانێت لەمیان ئاوەوە بەرەو مەهاباد بجولێت، ئینجا بۆ پێشگیری لەئەگەری خوێنرشتن و کاری تۆڵە سەندنەوە لەلایەن لەشکرەوە، خودی پێشەواو سەیفی قازی ئامۆزایو حاجی بابەشێخ و چەند کەسێکی دی بەرەو پیری سوپای ئێرانییەوە چوون، ئەو سوپایەی کەلەرۆژی 17ی کانونی یەکەمی 1946 دوای زیاتر لەپێنج ساڵ گەڕاوە شاری مەهاباد ،(□) ،بەوەش کۆتایی بەتەمەنی کورتنی کۆماری میللی کوردستان هات کەدووەمین حکومەت و دەسەڵاتی سیاسی کوردییە لەنیوەی یەکەمی سەدەی رابردوودا.

ئەوەی لێرەدا جێگەی سەرنجە ئەوەیە کەراستە کۆماری میللی کوردستان هەروەك حکومەتی میللی ئازەربایجان بێ بەرگری خۆیدا بەدەستەوە بەڵام:

أ ـ لەکاتی هێرشی لەشکری ئێرانی بۆسەر شاری مەهاباد شتێك نەبوو بەناوی ستونی پیچنجی ئێرانی کەبەشێوەی تەورێزو شارەکانی دی ئازەربایجان کەچۆن لەکادرو ئەندامەکانی فیرقە راپەڕین، ئەوانیش ئاوها لەسەرانی ح.د.ك راپەڕن و پەلاماری بنکەو ماڵ و بارەگاکانیان بدەن و دەست درێژیان بکەنە سەر، بەپێچەوانەوە پێشەواو سەرانی دی کۆمار تاهاتنی لەشکریش بێ هیچ خۆپاراستنێك لەناو شاردا دەسوڕانەوەو رێنمایی خەڵکیان دەکردو تەواو رێز لێگیراوبوون، ئەوەش بەڵگەی راستەقینەیە بۆ ئەوەی کەخەڵکی شارو ناوچەکە بەگشتی لەکردەوەو ئاکاری دەسەڵاتدارێتی رابەرەکانیان رازیبوون و بەگەڕانەوەی دەسەڵاتی ناوەندیو حکومی فەرماندەکاتنی لەشکری ئێرانی داخداروپەشێو بوون، هەر بۆیە وەك پشدەری نوسیویە:" شاری مەهاباد ئەورۆژە زۆر کەوتبو پەشێویو هەوری رەشی غەمو پەژارە بەتەواوی ەئم شارە جوانەی داپۆشیبوو، لەناو هەموو ناوماڵ و خێزانێکدا گریان و شیوەن دەست پێکرابوو" (□).

ب ـ رێبەرانی کۆمارو لەسەروشیانەوە پێشەوا لەگەڵ ئەوەی دەرفەتیان لەبەردەمدا بوو بۆ هەلاتن و گیانی خۆ رزگارکردن، بەلام ئەو کارەیان نەکردو بێ ترس و پەشیمان بوونەوە لەپاڵ میللەتەکەیاندا مانەوە، ئەوەش بەتەواوی ئەودرۆو هەڵبەستانەی پوچەڵ دەکردەوە کەدەسەلاتدارانی

(□) **ئەو ئەفسەرانە ژمارەیان** (10)**کەس بوو بریتی بوون لە: عای اصغر احسانی، ابو الحسن تفرشیان، محمود تیوای، جواد اتشیار، ریس دانا، مرتضي زربحت، حمید دباغ زادە، توکلی، نیکلامارکاریان و چنگیز: تفرشیان، س.پ، ل**190“ **احسانی، س.پ، ل**104.

(□) **ایغلتن، س.پ،ل**200“رمضانی ،**س.پ،ل**147.

(□) **پشدەری، س.پ، ل**91

تاران بەردەوام لەرێگا راگەیاندنەکانیانەوە بەگوێی خەڵکی سادەو شاکاریاندا دەدا، گوایە جوڵانەوەی نەتەوایەتی کورد جوڵانەوەیەکی دروستکراوەو سەرانی کۆمار بەکرێگیراوی شورەوین.

لەراستیدا هەرەسهێنانی کۆماری میللی کوردستان زادەی کۆمەڵێك فاکتەری ناوخۆیی و ئێرانی و نێودەوڵەتییە کەبەگشتی دەتوانرێت لەم چەند خاڵەدا کۆبکرێنەوە:

یەکەم: لاوازی ئابوری و دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی و نزمی ئاستی رۆشنبیری کۆمەڵگای کوردەواری بەجۆرێك نەتوانێت زەمینەیەکی لەبارو پتەو بۆ سەرخستنی شۆرشێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی دیموکراتیك بێنێتە کایەوە، ئەم فاکتەرەی کەدەکرێت لەهەمان کاتدا وەك (ئەنجام و هۆکارێك) چاولێبکرێت و بەسەرچاوەی گشت دەردە سیاسی و کۆمەڵایەتی ئابوری رۆشنبیرو کەم و کورتییەکان دی تەلاری سیاسی کۆمارو جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی ئەو قۆناغەدابنرێت، هەر بۆیە زۆربەی ئەو رەخنەو ناوخۆییانەی لەلایەن هەندێك نوسەرانەوە ئاراستەی کۆمار کراون وەك (نزمی ئاستی رۆشنبیر هەندێك لێپرسراوان، بونی خزم و خزمێنە، دانانی کەسانی ناشایستەو نالایق لەشوێنی ناسك و لێپرساویدا، بێ ئیلتیزامی حیزبی، بەرەڵایی و گیانی تالانی چەکدارە خێڵەکییەکان، خۆدزینەوە لەفەرمان، زاڵبوونی گیانی دەرەبەگایەتی، خراپ سود وەرگرتن لە دەسەڵات بۆ بەرژەوەندی تاکەکەسی لای هەندێك لێپرساو، نەپرسینەوە لەزوڵمی ئاغاکان)، ئەمانەو زۆرتر لەو کەم و کورتییانە کەدەتوانرێت وەك رەخنەی ناوخۆیی باسیان لێوە بکرێت (□) ،لەسایەی ئەم فاکتەرەدا ریز دەکرێن و تائێستاش لەکۆڵ جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی گەلی کورد لەهەر چوارپارچەی کوردستاندا نەبۆتەوە.

دووەم: هەروەك دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەئەنجامی خەباتێکی سیاسی و چەکداری درێژ خایەن و پلە بەپلە نەهاتەدی و زیاتر وەك کاردانەوەیەکی خێرای هەل و مەرجێکی نێوخۆیی و ئێرانی و نێودەوڵەتی نائاسایی هەڵتۆقی، رێبەرانیشی بەو ماوە کورتەی کەکۆماری تێدا ژیا واتە کەمتر لەساڵێك، نەیانتوانی بناغەیەکی پتەوی مادی و مەعنەوی دەسەڵاتەکەیان دارێژن بەچەشنێك بەسەر گرفتەکانیدا زاڵ بێت و بتوانێت بەرامبەر هەر لەرزەیەك خۆراگرێت.

سێیەم: جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی گەلی کورد لەناوچەی موکریاندا قەتیسماو نەبووە جوڵانەوەیەکی رزگاریخوازی سەرتاسەری کەسەراپای کوردستانی ئێران بگرێتەوە، لەبەر چەند هۆکاری سیاسی و سوپایی رابەرانی کۆمار نەیانتوانی ناوچەی ناوەندوە باشوری کوردستانی ئێران کەلەرووی مادی و مرۆییەوە زۆر لەناوچەی موکریان دەوڵەمەند تر بوون بخەنە سەر قەڵەمرەوی دەسەڵاتەکەیان، ئەوەش هەلێکی بۆ دەسەڵاتی ناوەندی رەخساند نەك هەر لەپیادەکردنی گۆمارۆی ئابوری و رێگرتن لەپەرەسەندنی شەپۆلی نەتەوەیی گەلی کورد سەرکەوتووبێت، بەڵکو ئەو ناوچە رزگارانە کراوانەی کردە پشتی جەبهەو وەك بنکەیەك بۆ شەرپێفرۆشتنەکاتنی ئەرتەشی و دوای پەلاماری لەشکری ئێرانی بۆ لەناوبردنی کۆمار بەکاری هێنا.

برزوی لەم رووەوە باس لەهەڵوێستی سەلبی موڵکدارە گەورەکان و پیاوە ئاینییەکانی ئوستانی سنەی (فرج الله خان اصف سردار معظم وایت الله مردۆخی) دەکات بەرامبەر کۆماری میللی کوردستان و بۆ ئەو فاکتەرەی دەگێرێتەوە کەئەوانە سەبارەت بەپەیوەندییەکانی نێوان کۆمارو

(□) شەمزینی، هـ.س، ل248–250" مەنگوری، س.پ، ل151" حیسامی ، لەبیرەوەرییەکانم بەرگی یەکەم، ل 115–116

www.pertwk.com

شورەوی درودۆنگ بوون و لەسۆنگەی پاراستنی موڵك و ماڵ و مەوقعییەتی کۆمەڵایەتی و ئاینیان، وەفادارییان بۆ ڕژێمی شاهەنشاهی پێ چاکتر بووەو دژی ئەوە بوون هەرێمی سنەو عەشیرەتەکانی باشوری کوردستانی ئێران بچێتە ژێر سایەی حکومەتی میللی کوردستانەوە ().

چــوارەم: نەبونی هاوکارییەکی ڕاستەقینەو بەرنامەیەکی یەکگرتوو لەنێوان حکومەتی ئازەربایجان و کۆماری میللی کوردستانداو بونی ناکۆکییەکی زۆر ساردی لەپەیوەندییەکاندا کەهەر لەسەرەتاوە بووە کەم و کورییەکی گەورەو دژ بەبەرژەوەندییەکانی هەردولاو لەخزمەتی دەسەڵاتی ناوەندی و مانۆرە سیاسی و سەربازییەکانی قەوام ئەلسەلتەنەدا بوو، ڕێکەوتنەکەی 16ی تشرینی یەکەم و پێکهێنانی کۆمسیۆنی دیفاعی و موشتەرەك کەرێبەرانی کۆمار ئومێدێکی زۆریان پێی هەبوو لەژێر چاوزەق کردنەوەی دەسەڵاتی ناوەندیدا هاتە دی، ئەو ئومێدەش بەخۆ بەدەستەوەدانی بەشێکی سەرانی ئازەربایجان و هەڵاتنی بەشەکەی تریان و چۆڵکردنی سەنگەر لەبەردەم لەشکری شاهەنشاهیدا بووە بڵقی سەرئاو. لەراستیدا روخاندنی حکومەتی میللی ئازەربایجان و بەو شێوەیە گورزێکی گەورە بوو لەکۆماری کوردستانداو فاکتەرێکی مەزنی خۆبەدەستەوەدانی بوو.

پێنجەم: جولانەوەی میللی دیموکراتیکی کوردستان و ئازەربایجان بەجۆرێك پەرەیان نەسەند کەلەگەڵ جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێراندا ببنەهێزێکی تۆکمەو یەکگرتوو بۆ بەدیهێنانی ئێرانێکی دیموکرات و ئەنجامدانی وەرچەرخانێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی دیموکراتیانە لەئێراندا دژی چینی دەسەڵاتدارو پارێزەرانی بچنە مەیدانی خەباتەوە، ئەو بەرەیەش کەماوەیەکی کەم پێش پەلاماری سەتاسەری لەشکر لەحیزبە ئازادیخوازەکانی ئێران دامەزرێنرا نەیتوانی لەکاتی پێویست و بەپراکتیك هەنگاوێك لەبەرژەوەندی کوردستان و ئازەربایجان بنێت و ڕێگا لەزاڵبونەوەی شەپۆلی دژ بەدیموکراتی لەئێراندا بگرێت. ئەوەش ئەنجامی چەند فاکتەرێکی جیاجیا و ئاڵۆزە کەگرنگترینیان: لاوازی زەمینەی مادی و سیاسی جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری و، هەڵوێستی هەلپەرستانەی حیزبی تودەو گیانی خۆبەزلزانی سەرانی ئازەرو، شێلگیری قەوام و مانۆرە سیاسیە دیماگۆجییەکانی و، ناسیونالیسی تەنگەتیلەی ڕژێمی دەسەڵاتدارو زۆرینەی ڕۆشنبیرانی گەلی سەردەستی فارس و پاڵپشتی زلهێزە سەرمایەدارەکانی وەك ئەمەریکاو بەریتانیا لەدەسەڵاتی ناوەندی و وەستانیان دژی هەر گۆڕانێکی دیموکراتی بەناوی پاراستنی سەربەخۆیی و سەروەریی ویەکێتی خاکی ئێرانەوە.

شەشەم: هەڵوێستی سەلبی دەوڵەتە هەرێمییەکانی دەوروبەری وەك تورکیاو عێراق لەئاستی کۆماردا کەچ وەك ئەزمونێکی دیموکراتیك یاخود نەتەوەیی گەلی کورد بەهەرەشەیەکی مەزن و مەترسییەکی جیدیان لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی و یەکێتی خاکی وڵاتەکەیان دادەنا، لەبەر ئەوە وەك پێشتر ئاماژەی بۆ کراوە ئەم دوو دەوڵەتە هەر لەسەرەتاوەو بەزۆر ڕێگاکەوتنە دژایەتی کۆماری میللی کوردستان و هاوکاری دوژمنەکەی. کاتێکیش کۆمار کەوتە بەر پەلاماری لەشکری شاهەنشاهی دەستبەجێ حکومەتی عێراق پێشنیاری دامەزراندنی فەرماندەیەکی سەربازی یەکگرتووی لەسەر ئاستی ئێران ـ

() برزویی، س.پ، ل 275–277.

عێراق ـ تورکیا دژی جولانەوەی نەتەوەیی کورد کرد (□)و هێزەکانی لەسەر سنور چاوەڕێی چەککردنو تەحویلدانەوە یهەر خەباتگێڕێکی ئێرانیان دەکرد پێ لەسنور بترازێنێ.

حەوتەم: کۆماری میللی کوردستان قوربانی سیاسەتی نێو دەوڵەتیو ئاکامی یەکەمین پاشەکشەی ورەوی بوو بەرامبەر ئەمەریکا لەمەیدانی جەنگی سارددا، هەروەك مەلا مستەفا بەراشکاوی ئاماژەی بەم راستیەداوە:" ئەو سوپای ئێرانی نییە کوردی شکاندووە، بەڵکو ولاتە یەکگرتووەکانو بەریتانیایە شکستیان بەشورەوی هێناوە"(□).

شایەنی باسە کیانوریش پاش زیاتر لە 40 ساڵ هەر هەمان بۆچوونی بارزانی دووپاتکردۆتەوەوو پاشەکشەی شورەوی لەبەرامبەر هەڕەشەکانی چەرچلو ترۆمان کتارادەی ترساندنی شورەوی بەبەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی گەیشتێ، بەفاکتەری سەرەکی سەرکەوتنی دەسەلاتی ناوەندی لەگێڕانەوەی ئازەربایجانو رووخاندنی هەردوو حکومەتەکەی کوردو ئازەر لەقەڵەم دەدات، کیانوری دەڵێت:" مەسەلەی روخاندنی حکومەتی ئازەربایجان سەرکەوتنێکی سەربازی نەبوو.. بەڵکو لەسەرەوەو لەنێوان شورەویو ئەمەریکادا کۆتایی پێهاتبوو هەردوولا گەیشتبوونە ئەو بڕیارەی کەدەبێت ئازەربایجان چۆڵ بکرێ"(□).

ئەمەریکاو بەریتانیا کەجولانەوەی نەتەوەیی کوردیان بەدژی بەرژەوەندییەکانیانو کۆمارەکەیان بەدەسەلاتی شورەوی لەقەڵەم دەدا، هەر لەسەرەتاوە کەوتنە پشتگیری رژیمی شاهەنشاهیو دژایەتی کۆماری کوردستان، ئەم دوو زلهێزە بەتایبەتی ئەمەریکا، رۆڵێکی ئێجگار گرنگیان یاری کرد لەپشتگیری هەوڵە سیاسیو دیپلۆماسیەکانی حکومەتی ئێرانی لەدەرکردنی سوپای سور لەئێران، هەروەها ئەمەریکا بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگ لەپەیجوری بەهێزکردنەوەی ئێران بوو لەرووی ئابوریو سەربازییەوە، هێرشی ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ سەر کوردستانو ئازەربایجان بێ پاڵپشتی ئەمەریکا سەرکەوتنی مەحاڵ بوو.

فردوست سەبارەت بەم راستیە نوسیویە:" لەراستیدا چ مەسەلەی دەرکردنی سوپای سور لەئێرانو چ رووداوەکانی دوایی ئازەربایجانو کەوتنی حکومەتەکەی پیشەوەری زیاتر محەمەد رەزایان بەرەو ئەمەریکا پاڵ دەنا، رۆژێکیان دوو بەدوو پێی وتم: بەراستی ئەم ئەمەریکا زلهێزێکی عەجیبەو تەنیا بەپشت بەستن بەوان ئازەربایجان لەچنگی شورەوی رزگاری بوو، بێگومان هەر رۆڵی ئەمەریکا بوو لەمەسەلەکەدا کەوای لەمحەمەد رەزا کرد لەساڵی 1949دا کاتێك سەردانی ولاتە یەکگرتووەکانی کرد بەرەسمی سوپاسی دەسەلاتدارانی ئەمەریکا بکات" (□)،ئەوەندە بەسە بۆ دیاریکردنی رۆڵی سەلبی ئەمەریکا لەرووخاندنی کۆماری میللی کوردستاندا بڵێن، کاتێك لەشکری شاهەنشاهی گەڕایەوە ئازەربایجانو کوردستانو دەسەلاتی خۆی دامەزراندەوە زۆربەی وەزیرەکانو ئەندامانی مەجلیسو

(□) کوهستان، 5 اسفند 1325.

(□) ایغلتن، س.پ، ل119.

(□) کیانوری، س.پ، ل129.

(□) فردوست، س.پ، ل149.

کارمەنـدانی تـری بـاڵای حکومـەتی ئێرانـی سـەردانی سـەفارەتی ئەمـەریکییان کـرد لـەتاران تـا پیرۆزبایی ئەم سەرکەوتنە گەورەیە لەخۆیان و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بکەن ().

هەشتەم: هەندێك پێیان وایە کە کۆماری میللی کوردستان قوربانی سیاسەتی هەڵپەرستانەی شورەوی ستالین بوو، ئەو ستالینەی کەپشتی کردۆتە هەموو پرنسیپەکانی مارکسیزم ـ لێنینیزم و ئایدۆلۆژیای شۆرشگێرانە سەبارەت بەهاوکاری خەباتی میللەتانی چەوساوە دژی بەئیمپریالیزم و رژێمە داردەستە بۆرجوازەکانی و، تەنیا لەهەڵپەی بەدیهێنانی بەرژەوەندییە ئابوری و سیاسییەکانی یـەکێتی شـورەویدا بووە لەسەر حسابی گەلانی چەسواوەو ئایدۆلۆژیا، ئەمانە پێیان وایە کەشورەوی کوردیان بۆ راپـەڕین دژی دەسەڵاتی ناوەندی هانداوەو بەڵێنی پارەو چەکیان پێداون و دوایش بێ بەجێهێنانی هیچ یـەك لـەوادەو بەڵێنـەکانیان پشـتیان تێکـردوون و بەونەوتـەی کەهـەرگیز دەسـتیان نەگەیشـتێ کوردیـان فرۆشتووە. ئەم بۆچوونە جگە لەهەندێك نوسەری خۆماڵی، زۆربەی نوسەرە رۆژئاواییەکان بەمەبەستی شکاندنی شورەوی و پیشاندانی وەك درۆزنێکی هەڵخەڵەتێنەر جەختیان لەسەر ().

مـەلا بـەختیار وێرای ئـەوەی پەنجە بـۆ سیاسـەتی سـەلبی یـەکێتی شـورەوی بەرامبـەر بەکێشـەی کوردو جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی لەساڵانی نێوان هـەردوو جەنگدا رادەکێشـێ . دێتـە سـەرلێکدانەوەی شوێنی مەسەلەی کوردستان و ئازربایجان لـە سیاسـەتی دەرەوەی سـتالیندا و دەڵێـت (سـتالین لەسـەر حیسـابی کرێکـاران و گـەلان بـەئارەزووی خـۆی نەخشـەی جیهـانی لەگـەل سـەرۆکی وولاتـە سـەرمایەدارەکان دەکێشـایەوە . تـەنیا لەوشـوێنانەی مەترسـیان لەسیاسـەتی سـتالینیەت و سـنوری قەلەمرەوی شورەوی هەبوو ستالین پیی دادەگرت و لەوشوێنانەی ئەو مەترسیانە لە ئارادانەبوون یان بیزانیبایـە مەترسیشـیان هەیـە و نـاتوانێ رای خـۆی بسـەپێنی بـۆ ئـەوەی مەترسـیەکانی تـری لێنەوروژێنن نەرم خۆی دەدابەدەستەوە ، هەرکە پۆلۆنیاو ئەلمانیای وەکو دەیویست بۆ مسۆگەرکرا ، بەئاسـانی دەسـتی لـەئیتالیاویۆنان نەمسـا هـەلگرت ، لەئێرانیشـدا دوای سەرپێچـی کردنێـك کەبەلێنیـنـەوت دەرهێنـانی لەلایـەن (قـوام السـلطنة)وەدرایـە سـتالین دەسـت بـەجێچ بـەبیانوی گوێگرتن لەئولتەماتیمی ئەمریکا لەشکری سووری کشاندەوەو پشتی کردە ئازربایجان و کۆمارە تاقانەکەی کوردستان) ().

بەرامبەرئەوبۆچـونانەی سـەرەوە هەنـدێکیدی تـەنیا پەنجـەبۆ شـورەوی رادەکێشـن وەك یارمـەتی دەرێکی دامەزراندنی کۆماروخۆیان لەقەرەی فاکتـەربونی شـورەوی لەروخاندنی کۆماریکوردسـتاندا داوە (). هەنـدێکی کـەش جگـە لـەدانان بەهەڵـەی لێکدانـەوە لەسیاسـەتی سـتالینی دا بیانوبۆئـەو هەلوێسـتە لاوازو سـەیرکەرانەیەی شـوورەوی لەمەرسـەرجەم مەسـەلەی شالاوبردنەسـەر ئازربایجـان و

() Borhanedin,op.cit,p200.

() طبري، احسان، كژراهه، چاپ اول، انتشارات امير كبير، تهران، 1369، ص70" کۆچی، خالدخالد، السياسه السوظيتية تجاة القضية الكردية في الميزان، ستوکهۆڵم، 1990، ص 30-31" شریف، س.پ، ل47-48" سابیلیە، س.پ، ل246.

() مەلا بەختیار، س.پ، ل101.

() شەمزینی، س.پ،" جلیلی واخرون، س.پ .

www.pertwk.com

كوردستان دەهێننەوە بەوەی شورەوی لەدوای شەڕ زیانێكی زۆری وەبەر كەوتووە ئەمەریكای بەهێزی خاوەن چەكی ئەتۆمی شەڕی پێفرۆشتووەو ئۆلێماتۆقی هەڕەشەی جەنگی سێهەمی جیهانی كراوەتە سەرو جوڵانەوەكەی ئازەربایجان و كوردستان و سەرتاسەری ئێران بۆ خۆیان قوڵاییەكی شۆڕشگێڕییان نەبووە، شورەوی هەر ئەوەندە هاوكاری كردووە كەلەتوانایدا بووەو لەوە زیاتری پێنەكراوە () ،ئەمانە باسێك لەو هەڵوێستە ناكەن كەشورەوی لەنێوان وەدەستهێنانی نەوت و سەركەوتنی جوڵانەوەی میللی ئازەربایجان و كوردستان، یەكەمیانی بەلاوە گرنگترو پڕ بایەختر بووە. بەواتایەكی دی هەڵوێستی ساردی شورەوی لەمەڕ مەسەلەكە لێكدانەوەی ناچاری بۆ دەكەن تابەرژەوەندی خوازی و پشتكردنە ئایدۆلۆژیا.

بەهەر حاڵ ناتوانرێت بەهیچ بیانویەك نكوڵی لەوە بكرێت كەشورەوی لانی كەم لەو قۆناغەدا هەڵوێستێكی لێبڕاوی شۆڕشگێڕانەیان بەرامبەر كێشەی نەتەوەیی كوردو كۆماری میللی كوردستان نەبووەو سەركەوتنیان بەلاوە گرنگ نەبووە. ئەو هەڵوێستەی كۆماری لەكۆمەكێكی دەرەكی راستەقینە بێ بەشكردو دواتریش بووە فاكتەرێكی ئاشكرای روخاندنی، بەڵام پێویستە لێرەدا ئەوە لەبەرچاو بگیرێت كەناكرێت ئەم فاكتەرە بەفاكتەری یەكەم و كۆتای دابنرێت و وەك زۆربەی نوسەرە رۆژئاواییەكان هەوڵی بۆ دەدەن رۆڵی خراپی ئیمپریالیزمی ئەمەریكاو بەریتانیا لەژێر پەردەی رێكەوتننامەی قەوام ــ سادچیكۆف دا دیزە بەدەرخۆنە بكرێت. سەبارەت بەنەبونی كۆمەكێكی شورەوی و راستەقینە بۆ هەردوو دەسەڵاتە دیموكراتییەكەی ئازەربایجان و كوردستان تەفرەشیان نوسیویە((لەراستیدا كۆمەك و هاوكاری دەرەوە پایەكانی ناوەوەی شۆڕش بەهێز دەكات بەڵام هەرگیز شۆڕش دروست ناكات)) ().

لەگەڵ ئەو فاكتەرە جۆراو جۆرانەی سەبارەت بەروخاندنی كۆمار باسی لێوەكرا، هەندێك نوسەر لەژێر كارایی جوڵانەوەی چەكداری لەمێژینەی گەلی كوردا لەو بڕوایەدان كەرێبەرانی كۆمار لەتوانایاندا بووە بەپیادەكردنی جەنگێكی جەبهەیی یاخود پارتیزانی دژی لەشكری شاهەنشاهی بووەستن و سەركەوتنیش وەدەست بهێنن، شەمزینی لەم بارەیەوە نوسیویە: خۆ ئەگەر قازی محەمەدو محەمەد حسین خان خۆیان بەدەستەوە نەدایە، هەرگیز مەهاباد وابەئاسانی نەدەگیرا"().

لەراستیدا نەگیرانی مەهاباد بەئاسانی بەمانای بەردەوام بوونی كۆمارو سەركەوتنی جوڵانەوەی نەتەوایەتی كورد لەبەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەكانی لەو قۆناغەدا نییە، دیارە بڕیاری بەرگریكردن هەروا سووك و سانا نەبوو، چونكە دوای كشانەوە سوپای سوورو روخاندنی ئازەربایجان و تەریك مانی كۆمار، بێ رودانی گۆڕانێكی دیموكراتیانەی رادیكاڵانە لەئێراندا، قازی محەمەد نەیدەتوانی بەپشت بەستن بەو توا سەربازییە لاوازەی هێزەكانی كۆمار بڕیاری خەباتی چەكدارانەی بدات و ئەزمونەكەی بەدژی خواستی دەوڵەتی شاهەنشاهی و دەوڵەتە هەرێمییەكانی ناوچەكەو زلهێزەكانی وەك بەریتانیاو ئەمەریكا سەربخات.

هەر چۆنێك بێت بەتێپەڕبوونی چوار رۆژ بەسەر گەڕانەوەی لەشكری شاهەنشاهی بۆ مەهاباد بەپێچەوانەی ئەو (تأمین جانی)یەی كەسرتیپ همایۆنی بە پێشەواو رێبەرانی دیكەی كۆماری دابوو،

() قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل59" بلوریان، س.پ، ل365.

() تفرشیان، س.پ، ل98.

()شەمزینی، س.پ، ل225.

هـەروەها بەپێچـەوانەی ئـەو لێخۆشـبوونە نەگشـتییەی شاهەنشـا سـەبارەت بەبەشـداریبووانی ڕووداوەکانی ئازەربایجان بڵاویکردبۆوە. پێشەواو بەشێکی زۆری هاوەڵانی دەستبەسەر کران و لەشکر کەوتە گرتنی بەکۆمەڵی خەڵکی و ڕیپێچکردنیان بەرەو زیندانەکان. صەدری قازی کە ئەو دەمە لەتاران بـوو، ئەویشـیان بەباڵبەسـتکراوی هێنایـەوە مـەهاباد() ،دادگایـەکی سـەربازی ڕواڵـەتیان بـەناوی (محکمە بدوی صحرای) بۆ سزادانی قازییەکان دامەزراند، ئەوتۆمەتانەی کەپێشەواو هاوەڵانی پێ تاوانبار کران بریتی بوون لە: "یاخی بوون لەدەوڵەت، سوکایەتی کردن بەلەشکر، کوشتنی ئەفسەرو سەربازانی ئێرانی، گۆڕینی ڕەنگ و ئارمی ئاڵای ئێچران، پۆشینی بەرگی جەنەراڵی، جاسوسی بۆ بێگانەو..هت، لەکۆتایدا حوکمی هەڵواسین بۆ هەر 3 قازییەکە (پێشەواو محەمەد حوسێن خان و صەدری قازی) لەلایەن دادگاکەوە درا، ئەو حوکمەی دادگای (تجدید نظر)یش کەلە 28ی کانونی یەکەمی 1946دا گەیتە مەهاباد، وەك خۆی هێشتییەوە"().

شایەنی باسە پێشەوا ئازایانە لەدادگادا زۆربەی تاوانەکانی ڕەتکردەوەو بەرگرییەکی باشی لەخۆیی و هاوەلانی کرد، جگە لەوەی حکومەتی ئێرانی بەبەرپرسیاری سەرەکی ڕووداوەکان تاوانبار کردو هەڵوێستی شۆڤێنستی فەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهی بەرامبەر مەسەلەی کورد لەئێران ڕیسوا کرد، ئەو فەرماندانەی دوای 80 ڕۆژ لەحوکمدانەکەو لەبەرەبەیانی ڕۆژی 31ی ئازاری 1947دا هەر لەو شوێنەی بانگەوازی کۆماری لێدرا واتە مەیدانی چوارچرای مەهاباد. پێشەواو سەیفی قازی و صەدریان کرد بەدارا. خودی پیچشەوایش پێش جێبەجێکردنی فەرمانی هەڵواسینی وەسێتنامەیەکی بۆ گەلی کورد نوسیوە کە داوای یەکێتی و برایەتییان لێدەکات و ئامۆژگارییان دەکات کەئاگاداری دوژمنە فێڵبازەکەیان بن و ڕێگای ئازادی و سەرفرازی نەتەوەکەیان بگرنە بەر)) ().

فەرماندەکانی ئەرتەش و حەمە ڕەزاشا بەلەسێدارەدانی پێشەواتو گەورە پیاوانی بنەماڵەی قازی ئاگری تۆڵەیان دانەمرکا بەڵکو بۆ تەمبێ کردنی سەردارانی کوردو چاوترساندنی داواکارانی ماف نەتەوەیی کورد، ژمارەیەکی زۆری لەکار بەدەستانی کۆمارو کادرەکانی ح.د.ك و سەرۆك عەشیرەتە نیشتمان پەروەرەکان لەشارەکانی مەهاباد، بۆکان، سەقز، لەسێدارەداو بەشێکی زۆریشی بەحوکمی درێژخایەن و دورخستنەوە بۆ ناوچە دورەکانی ئێران مەحکوم کردن () ، (همایونی) لەم بارەیەوە نوسیویە: " ئەمجارەیان نەك بەهۆی سوپای بێگانەوە، بەڵکو بەهۆ یخودی هاوڵاتیانیئێرانییەودەستدرێژی کرایە سەر خەڵکی بێدیفاع و ئازادیخوان()،لەراستیدا سوپای ئێرانیبەهاتنەوەی بۆ ناوچەکە بەشێوەی سوپایەکی داگیرکەر قین لەدڵ مامەڵەی لەگەڵ خەڵکی ئاسایی ناوچەکەدا کرد.

بەپێی هەندێك سەرچاوە زیانەکانی گەڕانەوەی سوپا لەکوردستان و ئازەربایجاندا بە 20/000 کوژراو 2500 حوکمی تیرەباران کردن 8000 حوکمی گران مەزەندە دەکرێت().

() Roosevelt,op.cit,p149

() صمدی، س.پ، ل 177–184.

() ملا عزت، محمود، قازی محمد لەڕووناکی مێژوودا، گۆڤاری نڤار، ژمارە 2، هاوینی 1998ز، ل78

() بۆناوی لەسێدارە دراوەکان:

شەهیدانی نەمری حیزب و گەل،بڵاوکراوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان/ ڕێبەرایەتی شۆرشگێڕ، ب،ش،ب،م، ل8–9.

() ، Katauzian Homayaun, the political Economy of Moderen Iran. Despotisim and ps eudo- Modernism,1926-1979,london,1981,p620.

() گذشتە...، ل422

www.pertwk.com

دوای رووخاندنی حکومەتی ئازەربایجان و کۆماری میللی کوردستان تەنیا رێگرێك لەبەردەم چەسپاندنی دەسەلاَتی ناوەندی بەسەر ناوچەکەدا بارزانییەکان بوون، ئەوانەی کشابونەوە شنۆو نەغەدەو چاوەڕێی توانەوە یبەفری چیاکان بوون تا هەر چۆنێك بێت بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان، حکومەتی ئێرانی کەلەوە دەترسا مانەوەی بارزانییەکان لەو ناوچانە ببێتە مایەی دووبارە هەڵگیرسانەوەی شەڕو شۆڕش هەر بۆیە سەرەتا ویستی لەرێگای ئاشتییەوە هێمنییان کاتەوەو ئەگەر بۆی بکرێت چەکیان بکات، هەر بۆیە لە21ی کانونی یەکەمی 1946دا حکومەتی ئێران مەلا مستەفای بانگکردە تاران و ئەم پێشنیارانەی خستە بەردەم:

1ـ خۆی و تەواوی بارزانییەکان چەکەکانیان تەسلیم بکەن و ببنە هاولاَتییەکی ئێرانی و لەنزیك تاران یاخود هەمەدان نیشتەجێبن و بۆ خۆیان بەکشتوکاڵەوە خەریك بن.

2ـ ئەوانەیان بمێننەوە کەلەلایەن حکومەتی عێراقەوە حوکمی ئیعدامیان بۆ دەرچووە کەژمارەیان نزیکەی 110 کەسێکەو باقی دی بگەڕێنەوە بۆ عێراق.

3ـ تەواوی بارزانییەکان تا 1ی اسفند (19 شوباتی 1947) خاکی ئێران بەجێبهێڵن().

دهقان سەبارەت بەهەڵوێستی مەلا مستەفا لەتاران نوسیویە:" مەلا مستەفا لەتاران خۆی دەخلاَفاندو تەمای بوو بەفێڵ و خۆ دزینەوە کات بەسەر بەرێت، تا بارزانییەکان دەگەنە بەرزاییەکانی دەشت بێل و لەبەرامبەر مەرزی شورەویدا جێگیر دەبن، لەم ماوەیەدا چەند پێکدادانێك روویدابوو، کەچ یمەلا مستەفا لەتاران بەدرۆی دەخستەوەو نکوڵی لێ دەکرد،()، هەر چۆنێك بێت مەلامستەفا لەتاران بەرواڵەت رەزامەندی لەسەر پێشنیارەکانی حکومەتی ئێرانی نیشانداو دوای چاوپێکەوتنی شاهەنشا بەبیانوی راوێژ کردن لەگەڵ شێخ ئەحمەدی برایدا رۆژی 29ی کانونی دووەمی 1947 گەراوە شنۆ، دوای راوێژ کردن تەواوی پێشنیارەکانی حکومەتیان رەتکردەوەو لێپرسراوانی ئێرانیان ئاگادار کرد کە ئەوان خوازیاری گەڕانەوەن بۆ ناوچەکانی خۆیان، بەلاَم بەو ساردو سەرمایە جارێ ناتوانن خێزانەکانیان دەرباز بکەن، بۆیە هەر لەشوێنی خۆیان دەمێننەوە().

حکومەتی ئێرانی کەئامادە نەبوو لەوەزیاتر چاوەڕێ بکات. هێزێکی زۆری لەناوچەکە کۆکردەوە کەپێکهاتبوو لە:

1ـ هێزێکی پیادەی لەشکری 12ی کرماشان بەرابەری (سەرگورد کبیری).

2ـ گوردانی 2ی هەنگی 32ی کرماشان بەفەرماندەی (سەرهەنگ زرەپوش).

3ـ کوردانێکی پیادەی لەشکری هەمەدان بەرابەری (سەرهەنگ کلاشی).

4ـ گوردانی سوارەی هەنگی لورستان بەسەرکردایەتی (سەرهەنگ انصاری).

() احسانی ، س.پ، ل479 .

() دهقان س.پ، ل479

() حەوێزی، س.پ، ل100-101

www.pertwk.com

جگـە لەژمارەیـەك لەچـەكدارەكانی عەشـریەتی مـەنگوڕو دیبـوكریو قـەرەپوپاخ كەلـەژێر سەركردایەتی (سیتوانی یەكەم نەوبەهار)و (سەروان محسنی) دابوون ().

لەناوچـەی ورمـێش هێزەكـانی (سـەرهەنگ نیسـاری)و (سـەرهەنگ فولادوەنـد) وردە وردە بـەرەو ناوچـە چیاییەكان دەكشـانو دەیانوویسـت دوای پاكردنـەوەی ناوچـەكە لەچـەكدارەكانی زیـرۆ بـەگو تەها هەركی فشار بخەنـە سـەر بارزانییـەكانو پاڵیـان پێوەنێن تالەناوچـەی مەرگەوەریان دەپەسـتاونو هەر لەوێ دوای گ–ەمارۆدان ناچار تەسلیم بوینان دەكەن().

سـەرەتا هێـزە ئێرانییـەكانی ورمـێ بەسـەركردایەتی سـەر لەشـكر زەنگەنـەو سـەرهەنگ فولادوەنـد پـەلاماری هێزەكـانی رەشـید بـەگی هەركییانـداو دوای شـكاندنی رەوانـەی ورمێـان كـرد، دواتـر لەگـەڵ زیرۆ بەگەدا كەوتنە شەڕەوە، زیرۆ بەگ لەچەند كەمینێكدا ژمارەیەكی زۆر سـەربازی ئێرانـی كوشـتو چـەند جارێـك هێرشـەكانی دەشـكاندەوە تـا دوایـی خـۆی پـێ نـەگیراو لەسـنور ئـاودیو بـوو، خـۆیو دوازدەكەسی تەسلیمی هێزە سنوریەكانی عێراق بوونو بۆ زیندان راپێچ كران ().

لـە11ی ئازاری 1947دا هێزە ئێرانییەكان لەچەند لایەكەوە هێرشیان كردە سـەر بارزانییـەكان، لەشكری شاهەنشاهی كـەوای دانابوو لەماوەیـەكی كەمـدا تـەواوی بارزانییـەكان چـەكدەكا، بەخـەیاڵی سەركەوتنێكی خێرا بەرەو چیا سەختەكان ملی دەنا، پێشمەرگە بارزانییەكان كەشەڕی مانو نـەمانیان دەكرد لەچەند پەلامارێكدا زیانی گەورەیان بەلەشكر گەیاندو ژمارەیەكی زۆریان لـێ كوشتن.بەتایبـەتی لەشەڕی (نـەلۆس)دا گوردانـە پیادەكـەی هەمـەدان بـەخۆیو سـەرهەنگەكەیەوە تیا چوون. لـەم شـەڕەدا جگكە لەوەی سـەرهەنگ كلاشـیو ژمارەیـەكی زۆر ئەفسـەرو سـەرباز كـوژرا 7 ئەفسـەرو 17 گروهبـانو 300 سـەربازیش بـەدیلی كـەوتنـە دەسـت بارزانییـەكان () ،اتفرشـیان لەبیرەوەرییەكانـدا بـاس لـەوە دەكـات كەیـەكێك لـەو ئەفەسـەرانە بەگریانـەوە دەیـوت:" ئێمـە بـۆ ئـەوەی كارێكمـان هـەبێتو نانێكمـان دەستكەوێت بوینەتە ئەفسەر، بەدرێژایی ئەم زستانە لەخودامو ویستووە شـەوێك بەئاسوودەیی لـەناو ماڵو مناڵەكانمدا رۆژ بكەمەوە، ئێمە چیمان لەشەڕو كوشتار داوە"().

لەراسـتیدا پاشەكشـەی رێـكو پێكـی بارزانییـەكانو پێكهەڵپرژانـەكانیان لەگـەڵ لەشـكری شەهەنشاهیدا زیاتر لەمانگێكی خایاند. لەو ماوەیەدا لەشكر زیاتر لە 20 ئەفەسـەر، 80 پلـەدار، 120 سەربازی كوژرا، كار گەیشتە رادەیـەك شاهەنشا فـەرمانی بەهێزی هـەوایی دابوو هێرشـی تونـد بكەنـە سەر ژنو منداڵە بارزانییەكان تا پیاوەكانیان توانای بەرگرییان لاواز بێتو لـەوە زیاتر ئتبروی لەشـكر نەچێت

() بلوریان،س.پ،ل49.

() دهقان، س.پ، ل794

() ه.س ،ل797.

() تفرشیان، س.پ، ل137–138

() ه.س، ل139

() قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل131

www.pertwk.com

گونـدی (زیـوەی) مەرگـەوەڕ دوای وێسـتگای هێزەبارزانییـەکان بـوو لەکوردسـتانی ئێـران، لەرۆژی 13ی نیسانی 1947 لەچومی (گادەر) پەڕینەوەو چونە خاکی کوردستانیعێراقەوە،لەوێبوونە دووتـاقم، ئەوانـەی توانـای مانـەوەی چیاو بـەرگرییان نـەبوو لەگـەڵ خێزانەکانیانـدا بەرابـەری شـێخ ئەحمـەد خۆیـان تەسـلیمی هێزەکـانی حکومـەتی عێـراق کـردەوە، تـاقمی دووەمـیش بەرابـەری مـەلا مستەفا پاش ئەوەی ماوەیەك لەچیاکاندا مانـەوە بڕیـارێکی شـەختیان دا ئـەویش رووکردنـە خـاکی شورەوی بوو () وەك حسانی نوسیویە:" گاڵتە نییە، جێی باوەڕکردنیش نییە، لەسەرمای زستانێکدا کەپلەی گەرما لەژێر سفردا بێت، بەپێ پەتیو برینداری و سکی برسی، لەبەرامبەر جەلادەکانی شا راوەستان، برینی چیا سەختەکانی تورکیاو عێراقو ئێران، خۆ گەیاندنە خاکی شورەوی بۆ پەنابەری، بەراستی دەتوانرێت ئەم پاشەکشە دلاوەرانەیە بەنێو ئەو چیا بەرزو بڵندانەدا بەپاشەکشەی 1000 کیلۆمەترێکەی ماویستەکان بشوبهێنرێت))().

دوای دەربـازبوونی مەلامسـتەفاو هاورێکـانی بـۆ یـەکێتی شـورەویو شکسـتهێنانی لەشـکری شاهەنشـاهی لەبـەدیهێنانی ئامانجەکانیـداو ئـەو زیانـە زۆرەی وێـی کـەوتبوو، سـەر لەشـکر رەزم ئـارا ناچار بوو بەو رۆژنامەنووسە ئێرانیانە بڵێت کەگاڵتەیان بەلەشکر ئەکردو تەشـەریان لێدەدا((ئەوانـەی لەپشـت مێـزدا دادەنیشـتنو دیشـلەمە هەڵدەلوشـن نـازانن بارزانییـەکان چ جانـەورێکن، هـەتا ئـەمرۆ لەتەمەنی ئەرتەشی ئێرانیدا ئێمە قەت تووشی جەنگاوەری بەو جۆرە دلێر نەبووین))()

بەمجۆرە بەروخاندنی کۆماری میللی کوردستانو زێرۆشتنی مەلا مستەفاو هاورێکانی بۆ یەکێتی شورەوی، دەسەڵاتی ناوەندیو لەشکری شاهەنشاهی گەڕایەوە دوا سنوری کوردستانی ئێرانو لاپەرە لەسـەر پرشـنگترین لاپـەرەی مێـژووی جوڵانـەوەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد لـەئێران لـەنیوەی یەکـەمی سەدەی بیستەم هەڵدرایەوە.

()بۆ رەوتی ڕێڕەوەکە بڕوانە نەخشەی ژمارە(2).

()احسانی، س.پ، ل.475

()بلوریان،س.پ،ل49.